

НЕКАЛЬКІ МІФАЎ З АГРАРНАЙ ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСІ ПЕРЫЯДУ КАПІТАЛІЗМУ Ў АЙЧЫННАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

А.П. Жытко, г. Мінск

Равішчэ капіталізму ў сельскай гаспадарцы і памешчыцкай, у прыватнасці, з'яўлялася прадметам паглыбленага вывучэння ў савецкай айчыннай гістарыяграфіі. Неабходна адзначыць, што беларускія гісторыкі (К.І. Шабуня [1], Л.П. Ліпінскі [2, 3], В.П. Панюціч [4, 5], Х.Ю. Бейлькін [6] і інш.) унеслі значны ўклад у распрацоўку дадзенай праблематыкі. Імі назапашаны значны фактычны матэрыял, які мае каштоўнасць для даследчыкаў постсавецкага перыяду. Разам з тым, савецкія гісторыкі пры распрацоўцы тэарэтычных пытанняў абапіраліся на марксіска-ленінскую метадалогію і зыходзілі з прынцыпу класавага падыходу, што прыводзіла да неабгрунтаваных сцвярджэнняў і суб'ектыўных ацэнак. Метадалагічнай асновай для савецкай гістарыяграфіі з'яўляліся фундаментальныя распрацоўкі праблем станаўлення і развіцця капіталістычных адносін у вёсцы, якія сфармуляваў У.І. Ленін.

У сваёй капітальнай працы “Развитие капитализма в России” У.І. Ленін прааналізаваў накірункі капіталізацыі памешчыцкай гаспадаркі ў Еўрапейскай часцы Расіі, у тым ліку і ў заходніх губернях. Гэта праца фармальна насіла эканамічны характар, хаця У.І. Ленін ставіў перад сабой у якасці галоўнай палітычную мэту. Яе сутнасць заключалася ў тым, каб даказаць сваім апанентам (народнікам, “старым” марксістам), што Расія ў эканамічным сэнсе ў канцы XIX – пачатку XX ст. з паўфеадальнай пераўтварылася ў капіталістычную краіну, што з'явілася матэрыяльным, базісным падмуркам для сацыялістычнай рэвалюцыі і пераходу да сацыялістычнай сістэмы гаспадарання.

У сваёй манаграфіі “Развитие капитализма в России” У.І. Ленін аднёс заходнія губерні Расійскай імперыі ў канцы XIX ст. да рэгіёна, дзе “пераважнае занчэнне маюць не збожжавыя прадукты, а прадукты жывёлагадоўлі” [7, с. 256]. Жывёлагадоўля тут атрымала малочнагаспадарчы накірунак. Ён справядліва адзначаў, што развіццё малочнай таварнай вытворчасці не толькі само па сабе знаменавала ўключэнне сельскай гаспадаркі ў рыначныя адносіны, але і сведчыла аб перавароце ў земляробстве. “Капіталізм падпарадкоўвае сабе адзін з прадуктаў сельскай гаспадаркі, і да гэтага галоўнага прадукта прыстасоўваюцца ўсе астатнія бакі гаспадаркі. Утрыманне малочнай жывёлы выклікае пасевы траў, пераход ад трохполля да шматпольных сістэм і г.д... Прадпрыемствам становіцца не адна перапрацоўка малака, а ўся сельская гаспадарка”, – сцвярджаў аўтар манаграфіі [7, с. 264].

Імкненне абгрунтаваць на больш шырокай факталагічнай аснове гэтыя навуковы выказванні У.І. Леніна прыводзілі (наўмысна ці ненаўмысна) беларускіх савецкіх гісторыкаў да неабгрунтаваных высноў у сэнсе ступені капіталізацыі памешчыцкай гаспадаркі ў краі.

Малочнатаварны накірунак развіцця памешчыцкай гаспадаркі на самай справе праявіўся ў 80-х – 90-х гг. XIX ст. Гэта не ставіцца пад сумненне даследчыкамі. На самай справе, імі паказаны рост статка буйной рагатай жывёлы, павелічэнне колькасці і якасці дойных кароў, вытворчасці малочных прадуктаў. Разам з тым, у савецкай гістарыяграфіі значана завышаны апошні паказчык. Так, першым, хто перабольшыў поспехі памешчыцкай малочнатаварнай вытворчасці, з’яўляецца Х.Ю. Бейлькін. У прыватнасці, у сваёй манаграфіі і папярэдніх артыкулах ён пераводзіць абстрактна-тэарэтычныя магчымасці дойнага статка Беларусі ў абсалют. Х.Ю. Бейлькін указвае, што ў 1861–1865 гг. у 5 заходніх губернях сярэднягадовая вытворчасць склала 111, у 1866–1870 гг. – 113, 1876–1880 гг. – 134 тыс. пудоў масла. У канцы XIX ст. агульная таварная прадукцыя склала 500–650 тыс. пудоў масла і сыру [6, с. 72, 140]. У той жа час вядома, што для атрымання аднаго пуда масла неабходна было перапрацаваць 121 ведро малака. Скажам, у 1870 г. у 5 заходніх губернях налічвалася 594,2 тыс. дойных кароў. З іх на долю памешчыкаў прыпадала 163,4 тыс. (27,5 % ад статка, які быў у прыватнікаў). Гэта лічба можа быць паменшана ў сувязі з наступствамі паўстання 1863 г. Каб атрымаць у 60–70-х гадах у сярэднім 111 тыс. пуд. масла, неабходна было ўсё малако перапрацаваць у гэты прадукт: 594,2 тыс. кароў давалі ў сярэднім у год па 22,6 ведра малака. Яны маглі даць 13428,9 тыс. ведра малака. Калі гэту суму падзяліць на 121, атрымаем 111 тыс. пудоў масла. Такім чынам, гэта толькі тэарэтычная магчымасць. Разам з тым усе крыніцы ўказваюць на тое, што на выраб масла і цвёрдых сыроў ішло малако абсалютна памешчыцкіх кароў, надоі з якіх у той час вагаліся ад 23 да 60 вёдзер у год, і толькі вельмі ў рэдкіх маэнтках малака атрымлівалі больш. Значыць, 163,4 тыс. кароў прыватнікаў маглі даць 3,8–9,8 млн. вёдзер малака ў год, з якога (калі ўсё перапрацоўвалі толькі на масла) маглі атрымаць ад 30 да 80 тыс. пудоў масла, альбо ў сярэднім 55 тыс. пудоў. Разам з тым малако спажывалася як непасрэдна, так і ў выглядзе вяршкоў, смятаны, творагу і сыру. Толькі для атрымання 1 пуда галандскага сыру неабходна было перапрацаваць 10,6–10,7 вёдзер малака. Таму лічбы, якія прыводзяцца Х. Ю. Бейлькіным аб вытворчасці масла і іншых малочных прадуктаў, можна смела знізіць як мінімум у 2 разы. На падставе такой жа метыдыкі падлікаў мы можам упэўнена сцвярджаць, што вытворчасць масла і сыру ў 5 заходніх губернях на пачатку XX ст. не магла перавышаць 250–300 тыс. пудоў штогод, а не 500–650 тыс. пудоў, як сцвярджае Ю.Х. Бейлькін [8, с. 161]. На жаль, высновы аўтара доктарскай манаграфіі “Сельскохозяйственный рынок Белоруссии 1861–1914 гг.” некрытычна перакачавалі ў акадэмічныя выданні [9, с. 313; 10, с. 189] і падручнікі.

Важнае месца ў капіталізацыі ўсёй структуры аграрнага сектара эканомікі займала памешчыцкае вінакурэнне. Яно было цесна звязана з земляробствам і малочнатаварнай жывёлагадоўляй. Паступовы пераход да выкарыстання бульбы як сыравіннай базы ў вінакурэнні садзейнічаў пашырэнню пасеваў гэтай культуры, што ў сваю чаргу прывяло да пераходу

ад трохполля і шматпольнай сістэмы і перавароту ў апрацоўцы зямлі – замена сахі плугам. Адыходы ад вінакурэння ішлі на корм жывёлы.

Пасля скасавання прыгону адбылося значнае скарачэнне колькасці бровараў як у цэлым па імперыі, так і ў 5 заходніх губернях (асабліва). Агульная прычына гэтай тэндэнцыі была звязана з няздольнасцю перабудаваць сваю гаспадарку на капіталістычныя рэйкі, стратай дармавой працоўнай сілы і г.д. Акрамя гэтага, з 1863 г. замест адкупнай сістэмы ўводзілася акцызная, па якой кожнаму заводу прыпісвалася пэўная норма выпрацоўкі спірту. Завод павінен быў вырабляць не менш 540 вёдзер бязводнага спірту ў год, уводзіліся безупынна дзейнічаючыя перагонныя апараты, а з 1870 г. — кантрольныя прыборы для ўліку атрыманага спірту. Да таго ж пастаянна павялічваўся акцызны збор з аднаго градуса атрыманага спірту, які ў 1863 г. складаў 4 кап., у 1864 г. – 5, 1869 г. – 6, 1874 г. – 7, 1881 г. – 8 і з 1892 г. – 10 кап. Зразумела, што дробныя бровары закрываліся, а ўвядзенне новых у 60—70-х гг. было вельмі рэдкім. Адною з важных прычын скарачэння колькасці бровараў у Беларусі былі наступствы падаўлення паўстання 1863 г. Так, калі ў 50 губернях Еўрапейскай Расіі колькасць бровараў з 1862/1863 гг. да 1867/1868 гг. скарацілася ў 1,4 разы, то ў 5 заходніх губернях – у 2,1 разы. Скарачэнне колькасці такіх заводаў у Беларусі працягвалася да 1900 г. і склала 428. У той жа час вытворчасць спірту з 1862/1863 гг. павялічылася ў 1,6 раза. Відавочна, гэта было звязана з растучай канцэнтрацыяй вінакурнай вытворчасці. Разам з тым падлікі Л. П. Ліпінскага аб колькасці выкуранага спірту ў гэтыя гады не адпавядаюць рэчаіснасці. Справа ў тым, што ў папярэднія гады памер атрыманага спірту ацэньваўся ў 100°, а ў 1899/1900 г. – у 40°. Таму рэальна ў гэтым годзе было атрымана не 8686430 вёдзер спірту, а 3474572 вядры, што перавысіла вытворчасць 1862/1863 г. толькі ў 1,6 раза, а не ў 4, як у Л.П. Ліпінскага. Ёсць і іншыя метады аналізу статыстычных даных, якія пацвярджаюць нашы высновы. Вядома, што выхад спірту з 1 пуда хлебных прыпасаў складаў ад 0,35 да 0,37 вядра, а з 1 пуда бульбы — ад 0,09 да 0,11. Калі перамножыць колькасць перакураных хлебных прыпасаў і бульбы на адпаведныя паказчыкі, а суму на 2,5, то атрымаем колькасць вёдзер 40° спірту, які ўказаны Л.П. Ліпінскім у 1899/1900 г. [8, с. 181–182; 2, с. 110].

Такім чынам, нягледзячы на тое, што беларуская савецкая гістарыяграфія гісторыі аграрнага капіталізму ўнесла значны ўклад ў распрацоўку розных праблем, ад сучасных гісторыкаў патрабуецца не толькі пераасэнсаванне метадалагічнай базы даследаванняў, а таксама дэтальнай пераправеркі фактычнага матэрыялу, які быў уведзены ў навуковы ўжытак папярэднімі аўтарамі.

Літаратура і крыніцы

1. Шабуня, К.И. Аграрный вопрос и крестьянское движение в Белоруссии в революции 1905–1907 гг. / К.И. Шабуня. – Минск: Наука и техника, 1962.
2. Липинский, Л.П. Развитие капитализма в сельском хозяйстве Белоруссии / Л.П. Липинский. – Минск: Наука и техника, 1971.

3. Липинский, Л.П. Столыпинская аграрная реформа в Белоруссии / Л.П. Липинский. – Минск: Наука и техника, 1978.
4. Панютич, В.П. Социально-экономическое развитие белорусской деревни. 1861–1904 гг. / В.П. Панютич. – Минск: Наука и техника, 1990.
5. Панютич, В.П. Историография аграрной истории Беларуси. 1861–1917 гг. / В.П. Панютич. – Минск: ГНУ, «Ин-т истории НАН Беларуси», 2005.
6. Бейлькин, Х.Ю. Сельскохозяйственный рынок Белоруссии 1961–1914 гг. / Х.Ю. Бейлькин. – Минск: Наука и техника, 1989.
7. Ленин, В.И. Полн. собр. соч.: в 55 т. / В.И. Ленин. – Т. 3: Развитие капитализма в России.
8. Жытко, А.П. Дваранства Беларусі перыяду капіталізму. 1861–1914 гг. / А.П. Жытко. – Мінск: БДПУ, 2003.
9. Нарысы гісторыі Беларусі: у 2 ч. / М.П. Касцюк, У.Ф. Ісаенка, Г.В. Штыхаў [і інш.]. – Ч. 1. – Мінск: Беларусь, 1994.
10. Гісторыя Беларусі: у 6 т. / рэдкал.: М. Касцюк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Экаперспектыва, 2000–2005. – Т. 4: Беларусь у складзе Расійскай імперыі (канец XVIII – пачатак XX ст.) / М.Біч, В.Яноўская, С.Рудовіч [і інш.]. – 2005.